

ΧΡΗΣΕΙΣ ΚΑΙ ΚΑΤΑΧΡΗΣΕΙΣ ΤΟΥ ΠΑΡΕΛΘΟΝΤΟΣ ΣΤΟΝ ΑΚΡΟΔΕΞΙΟ ΚΑΙ ΜΕΤΑ-ΦΑΣΙΣΤΙΚΟ ΧΩΡΟ: ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑΤΑ ΚΑΙ ΘΕΜΑΤΙΚΑ ΠΕΔΙΑ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Το παρελθόν κατέχει σημαντική θέση στην κοινωνική και πολιτισμική ζωή της σύγχρονης Ελλάδας. Τόσο το μακρινό όσο και το κοντινό παρελθόν μνημονεύονται, αναπαρίστανται, επιτελούνται μέσα στα μεταβαλλόμενα πλαίσια του παρόντος. Διαφορετικοί πολιτισμικοί, ιδεολογικοί και πολιτικοί χώροι αλλά και μνημονικές κοινότητες διεκδικούν, ερμηνεύουν και αξιοποιούν εκδοχές του παρελθόντος σε συνδυασμό με τα αιτούμενά τους στη συγχρονία. Στο πλαίσιο της ανάλυσης αυτών των όψεων της ιστορικής κουλτούρας και της δημόσιας ιστορίας, η διερεύνηση των χρήσεων του παρελθόντος σε σύγχρονους ακροδεξιούς και μετα-φασιστικούς λόγους και πρακτικές παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον¹.

¹ Για το ευρύτερο πολιτικό και ιδεολογικό πλαίσιο, βλ. ενδεικτικά Β. Γεωργιάδου, *Η Άκρα Δεξιά στην Ελλάδα 1965-2018*, 2019· Α. Φραγκουδάκη, *Ο εθνικισμός και η άνοδος της ακροδεξιάς*, 2013· Δ. Χριστόπουλο (επιμ.), *Το «βαθύ κράτος» στη σημερινή Ελλάδα και η Ακροδεξιά. Αστυνομία-Δικαιοσύνη-Στρατός-Εκκλησία*, 2014· Ρ. Βασιλάκη/Γ. Σουβλή (επιμ.), *Η κανονικοποίηση του ακροδεξιού λόγου στην Ελλάδα: Φύλο, ΜΜΕ, Ένοπλες Δυνάμεις, Εκκλησία*, 2021· Δ. Παπαδημητρίου, «Το ακροδεξιό κίνημα στην Ελλάδα, 1936-1949 – Καταβολές, συνέχειες και ασυνέχειες», σε: Χ. Φλάισερ (επιμ.), *Η Ελλάδα '36-'49: Από τη Δικτατορία στον εμφύλιο. Τομές και συνέχειες*, 2003, σελ. 138-149. Οι χρήσεις του παρελθόντος στο παρόν αποτελούν ευρύ πεδίο διακλαδικών και διεπιστημονικών προσεγγίσεων. Με αφητηρία τη γαλλική ιστοριογραφία, βλ. ενδεικτικά στο πεδίο των ιστορικών σπουδών F. Hartog/J. Revel (επιμ.), *Les usages politiques du passé*, 2001·

Έφη Γαζή

Καθηγήτρια Νεότερης Ιστορίας
Τμήμα Κοινωνικής και
Εκπαιδευτικής Πολιτικής
Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου

I. ΑΝΑΠΑΡΑΣΤΑΣΕΙΣ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΑΣ

Ο εθνικοσοσιαλισμός και ο φασισμός έχτισαν τις ιδέες τους μέσα σε μια παράδοση σκέψης που αντλεί από μακρές πολιτιστικές διαδρομές και ρεύματα ιδεών του ευρωπαϊκού χώρου². Η «πολιτισμική επανάσταση» αυτού του χώρου είναι, καταρχάς, μία συντηρητική επανάσταση, καθώς στοχεύει στην «επιστροφή στις ρίζες», στις παραδοσιακές κοινότητες ενώ σταδιακά ενσωματώνει την έννοια της φυλετικής καθαρότητας.

Ο εθνικοσοσιαλισμός συνοδεύθηκε από έναν ιστορικό λόγο ο οποίος επεδίωξε να αφηγηθεί εκ νέου το παρελθόν. Σε αυτό το πλαίσιο, οι αναφορές στην ελληνορωμαϊκή αρχαιότητα ήταν πολυάριθμες. Στο έργο του *Ο Εθνικοσοσιαλισμός και η Αρχαιότητα*, ο Γιοάν Σαπουτό περιγράφει τη διαδικασία συγκρότησης αλλά και τις χρήσεις της ελληνορωμαϊκής αρχαιότητας από τους εθνικοσοσιαλιστές. Στον πυρήνα αυτής της διαδικασίας βρίσκεται η μετάλλαξη των αφηγήσεων για τον ινδοευρωπαϊκό πολιτισμό και η προσαρμογή του μύθου των Αρίων στην ιστορία της βόρειας γερμανικής φυλής. Η ιστορική αφήγηση της αρίας ή ινδοευρωπαϊκής καταγωγής του πολιτισμού είχε αρθρωθεί ήδη από τον 18^ο αιώνα όταν το ενδιαφέρον των Ευρωπαίων, ιδιαίτερα των Άγγλων, για την Ινδία έγινε εντονότερο: γλωσσολογικές, ανθρωπολογικές, αρχαιολογικές και ιστορικές έρευνες στράφηκαν προς τη συγγένεια των σανσκριτικών αλλά και ευρύτερα του ινδικού πολιτισμού με τις ευρωπαϊκές γλώσσες και πολιτισμούς, ενώ οι μεταναστεύσεις των πληθυσμών από την ινδική χερσόνησο ερμηνεύθηκαν ως καταγωγική συνθήκη των ινδοευρωπαίων.

Οι εθνικοσοσιαλιστές όμως αποπειράθηκαν την αναστροφή αυτής της ερμηνείας με την ανάδειξη της βόρειας καταγωγής των «ινδογερμανών» και των μετακινήσεών τους προς τον Νότο ή την Ασία. Επέκτειναν έτσι μια υπάρχουσα εκδοχή «βορειοποίησης» της ινδοευρωπαϊκής καταγωγής που είχε αρχίσει να διαμορφώνεται νωρίτερα στο πλαίσιο του γερμανικού εθνικισμού. Μελετητές, συγγραφείς και διανοητές που ενστερνίστηκαν τον εθνικοσοσιαλιστικό ρατσισμό όπως οι Hans Friedrich Karl Günther (1891-1968), Richard Walter Darré (1895-1953), Alfred Rosenberg (1893-1946) ασχολήθηκαν στο έργο τους με αυτόν τον καταγωγικό μύθο ο οποίος ουσιαστικά αντέστρεψε προηγούμενες θεωρήσεις εστιασμένες στην πορεία του πολιτισμού από την Ανατολή προς τη Δύση, όπως η εγγελιανή φιλοσοφία της ιστορίας³. Η βόρεια καταγωγή του ευρωπαϊκού και παγκόσμιου πολιτισμού όμως συνυπήρξε με το δίπολο Ανατολή/Δύση και με τη διάκριση μεταξύ της «ανώτερης Ευρώπης και της Δύσης» και της «βάρβαρης Ανατολής», με

M. Mazzei/A. Margerie de Jacquin, *Les usages du passé. Introduction*, Hypothèses 1/2022 (23) σελ. 77-86, διαθέσιμο στο [link](#) (τελευταία πρόσβαση 23.10.2023). Στην αγγλόφωνη βιβλιογραφία, βλ. ενδεικτικά R. Rosenzweig/D. Thelen, *The Presence of the Past: Popular Uses of History in American Life*, 1998.

² M. Mazower, *Σκοτεινή Ήπειρος. Ο ευρωπαϊκός εικοστός αιώνας*, 2004· E. Traverso, *Οι ρίζες της ναζιστικής βίας (μια ευρωπαϊκή γενεαλογία)*, 2013.

³ J. Charoutot, *Ο εθνικοσοσιαλισμός και η Αρχαιότητα*, (μτφρ. Γ. Καράμπελας), 2012, σελ. 33 επ.

μπολσεβικικά και σημαντικά στοιχεία, κυρίως στην περίοδο που ακολούθησε την επίθεση κατά της Σοβιετικής Ένωσης το 1941⁴.

Σε ό,τι αφορά την ελληνορωμαϊκή αρχαιότητα, η εθνικοσοσιαλιστική ερμηνεία επεδίωξε την θέσπιση της φυλετικής συγγένειας και συνέχειας μεταξύ του γερμανικού, του ελληνικού και του ρωμαϊκού κόσμου⁵. Ειδικά από τη δεκαετία του 1930 και εξής, η ελληνορωμαϊκή αρχαιότητα ενσωματώθηκε σταδιακά σε μια ιστορική αφήγηση της γερμανικότητας⁶. Οι Ολυμπιακοί Αγώνες του 1936 στο Μόναχο αποτελούν εξέχον παράδειγμα της πορείας εξαρτησιμότητας των αρχαίων Ελλήνων και της μετάβασης από την κληρονομιά του βουαρικου ρομαντικού φιλελληνισμού στο εθνικοσοσιαλιστικό σύμπαν, με την έμφαση στη μνημειακή αρχιτεκτονική, στα πολλά νέο-δωρικά στοιχεία, στην εικόνα των ρωμαλέων σωμάτων και στο αγωνιστικό ιδεώδες.

Η προσάρτηση της αρχαιότητας στο εθνικοσοσιαλιστικό σχήμα της ιστορίας δείχνει τη σημασία που απέδιδαν οι εθνικοσοσιαλιστές στο ελληνορωμαϊκό παρελθόν. Η Ρώμη αποτελεί το αρχέτυπο της στρατιωτικής ισχύος και της εδραίωσης μιας παγκόσμιας εξουσίας. Ιδιαίτερη θέση έχει η αρχαία Σπάρτη. Η σύγχρονη ιστορική έρευνα έχει δείξει ότι υπάρχει προϊστορία στην εθνικοσοσιαλιστική αναπαράσταση της Σπάρτης, ως δωρικού προτύπου στρατιωτικής και κοινοτικής οργάνωσης με καθαρά φυλετικά χαρακτηριστικά. Στα Βασιλικά Πρωσικά Σχολεία Δοκίμων, τα οποία εκπαίδευαν αγόρια για να γίνουν αξιωματικοί του στρατού, για πάνω από έναν αιώνα, το σπαρτιατικό παράδειγμα θεωρούνταν κρίσιμο στοιχείο στη διαμόρφωση των Πρωσογερμανών στρατιωτικών⁷. Κατά τη διάρκεια του Τρίτου Ράιχ, αυτές οι ιδέες μετασχηματίστηκαν σύμφωνα με τη ναζιστική φυλετική ιδεολογία, με επιλεκτικές αναφορές σε πρακτικές όπως ο «ευγονισμός του Καιάδα» και οι πολιτικές της βιολογικής επιλογής.

Η εισβολή των Ναζί στην Ελλάδα, η διέλευσή τους από τις Θερμοπύλες και η εκδίωξη των Βρετανικών δυνάμεων από το σημείο παρουσιάστηκαν στον εθνικοσοσιαλιστικό τύπο ως επανάληψη ή ορθότερα ως συνέχεια του αγώνα του ήρωα Λεωνίδα και των 300 του που αντιτάχθηκαν ηρωικά στο πέρασμα των «βαρβάρων»⁸.

Είναι πολλές οι επιβιώσεις αλλά και οι οικειοποιήσεις αυτών των αναπαραστάσεων της αρχαιότητας αλλά και της Σπάρτης στον χώρο των ακροδεξιών πολιτικών σχημάτων και κινήσεων στην Ελλάδα και διεθνώς. Πρόσφατο παράδειγμα αποτελεί η εμφάνιση των «σπαρτιατικών» συμβόλων κατά τη διάρκεια της εφόδου οπαδών του Ντόναλντ Τραμπ στο Καπιτώλιο τον Ιανουάριο του 2021. Βέβαια αυτές οι πολεμικές εικόνες, οι περικεφαλαίες, η φράση «μολών λαβέ» ήταν ήδη διαδεδομένες στις ΗΠΑ στις κοινότητες υπέρ της οπλοχρησίας. Είναι όμως ενδιαφέρον το γεγονός ότι πρόκειται για μια σχετικά νέα αναπαράσταση η οποία τείνει να

⁴ Ibidem, σελ. 64 επ.

⁵ Ibidem, σελ. 96.

⁶ Ibidem, σελ. 113.

⁷ H. Roche, *Sparta's German Children: The Idea of Ancient Sparta in the Royal Prussian Cadet Corps 1818-1920, and in National Socialist elite schools (the Napolas), 1933-1945*, 2013.

⁸ J. Charoutot, *Ο εθνικοσοσιαλισμός και η Αρχαιότητα*, ό.π., σελ. 132.

αντικαταστήσει παλαιότερες ψυχροπολεμικές ταυτίσεις της Σοβιετικής Ένωσης με την «αυταρχική Σπάρτη»⁹.

Ένα από τα μόντα της Χρυσής Αυγής είναι το «ή ταν ή επί τας». Οι ελληνικές διαστάσεις σχετικών αντιλήψεων για την αρχαιότητα αναδεικνύονται σε διαφορετικές στιγμές του 20^{ου} αιώνα: αξίζει να αναφερθεί η ανασκαφή των Θερμοπυλών από τον Σπύρο Μαρινάτο το 1939, στη διάρκεια του μεταξικού καθεστώτος. Η σημασία αυτής της ανασκαφής αναδεικνύεται τόσο στα κείμενα του αρχαιολόγου στο μεταξικό περιοδικό *Νέον Κράτος* όσο και στον λόγο του ίδιου του Ι. Μεταξά που συνέδεε τον Γ' Ελληνικό Πολιτισμό με την υλική διάσταση του χώματος, της πατρώας γης και του γηγενούς Ελληνισμού¹⁰. Στη δεκαετία του 1960, το νεοσύστατο τότε Κόμμα 4^{ης} Αυγούστου (Κ4Α) (έτος ίδρ. 1965) συγκροτήθηκε στη βάση της ιδεολογικής κληρονομιάς του μεταξικού καθεστώτος. Στο πλαίσιο του φυλετικού εθνικισμού και της φυλετικής συνέχειας που υιοθέτησε, οι ιστορικές αντιλήψεις της μεταξικής περιόδου επιβίωσαν στη μεταπολεμική περίοδο. Επιπλέον, η δεξίωση εθνοσοσιαλιστικών ιδεολογικών αρχών στον συγκεκριμένο πολιτικό χώρο διευκόλυνε αντίστοιχες ιστορικές θεωρήσεις¹¹. Οι εκλεκτικές συγγένειες με κόμματα και χώρους συνεχίζεται μέχρι τις μέρες μας, γεγονός που διαμορφώνει γόνιμο έδαφος για αντίστοιχες χρήσεις του αρχαιοελληνικού παρελθόντος.

II. ΚΑΤΟΧΗ, ΕΜΦΥΛΙΟΣ, ΔΕΚΑΕΤΙΑ ΤΟΥ 1940: ΣΥΓΚΡΟΥΣΙΑΚΕΣ ΜΝΗΜΕΣ ΚΑΙ ΤΕΛΕΤΟΥΡΓΙΕΣ

Στην Ελλάδα, τόσο η ιστορία του 20^{ου} αιώνα όσο και κυρίως η δεκαετία του 1940 έχουν αφήσει έντονο αποτύπωμα στην ιστορική κουλτούρα, με κύριο χαρακτηριστικό τις «διαιρεμένες μνήμες», μεταβλητές στον χρόνο ως προϊόν των ιδεολογικο-πολιτικών συγκρούσεων αλλά και των κοινωνικών αντιπαραθέσεων που παρήγαγε ο Εμφύλιος¹².

⁹ S. Hodkinson, "Spartans on the Capitol: recent far-right appropriations of Spartan militarism in the USA and their historical roots", σε: K. Beerden/T. Epping (επιμ.), *Classical Controversies: Reception of Greco-Roman Antiquity in the Twentieth First Century*, 2022, σελ. 59-83.

¹⁰ Βλ. Γ. Χαμπλάκη, *Το έθνος και τα ερείπιά του. Αρχαιότητα, αρχαιολογία και το εθνικό φαντασιακό στην Ελλάδα*, (μτφρ. Ν. Καλαϊτζής), 2012, σελ. 195 επ.

¹¹ Β. Γεωργιάδου, *Η Άκρα Δεξιά*, ό.π., σελ. 35-59.

¹² Π. Βόγλης, *Η δεκαετία του 1940 ως παρελθόν: μνήμη, μαρτυρία, ταυτότητα*, Τα Ιστορικά τ. 25, τχ. 47, 2007, σελ. 437-456. Για τη θέση της δεκαετίας του 1940 στον πολιτικό λόγο της μετεμφυλιακής περιόδου, βλ. Ε. Πασχαλούδη, *Ένας πόλεμος χωρίς τέλος. Η δεκαετία του 1940 στον πολιτικό λόγο, 1950-1967*, 2010. Για την ιστοριογραφία, τη μνήμη και την ιστορική κουλτούρα, βλ. Βλ. Ν. Δεμερτζή/Ε. Πασχαλούδη/Γ. Αντωνίου (επιμ.), *Εμφύλιος. Πολιτισμικό Τραύμα*, 2013· Ρ. Voglis/Ι. Nioutsikos, *The Greek Historiography of the 1940s. A Reassessment*, *Comparative Southeast European Studies* 2/2017, σελ. 316-333· Γ. Αντωνίου/Ν. Μαραντζίδη (επιμ.), *Η εποχή της σύγχυσης: η δεκαετία του '40 και η ιστοριογραφία*, 2008· Π. Βόγλης/Ι. Παπαθανασίου/Τ. Σακελλαρόπουλο/Μ. Χαραλαμπίδη (επιμ.), *Δεκέμβρης 1944. Το παρελθόν και οι χρήσεις του*, 2017· Ρ. Αλβανό, *Ο ελληνικός εμφύλιος. Μνήμες σε πόλεμο και σύγχρονες πολιτικές ταυτότητες*, 2022. Ειδικά για την ιστορία της Εθνικής Αντίστασης και τη μνημόνευσή της, βλ. το

Μετά τον εμφύλιο πόλεμο, η επίσημη ιστορία και η δημόσια μνήμη συντήρησαν το εμφυλιοπολεμικό κλίμα. Η κυρίαρχη ιστορική αφήγηση συμπορεύθηκε με τον αντικομμουνισμό και την εθνικοφροσύνη. Εδραιώθηκε σε εκείνη την περίοδο η «θεωρία των τριών γύρων», σύμφωνα με την οποία το ΚΚΕ επεδίωξε την κατάληψη της εξουσίας στην Κατοχή, στα Δεκεμβριανά και στην εμφύλια σύγκρουση της περιόδου 1946-1949. Σημαντική θέση στη μνημόνευση της εμφύλιας σύγκρουσης κατέλαβαν οι εκδηλώσεις και οι τελετές σε τόπους με ισχυρούς συμβολισμούς όπως ο Γράμμος-Βίτσι, ο Μελιγαλάς Μεσσηνίας, το Σύνταγμα Χωροφυλακής στη συνοικία Μακρυγιάννη στην Αθήνα, η Στιμάγκα Κορινθίας¹³. Από το τέλος του Εμφυλίου μέχρι και την περίοδο του δικτατορικού καθεστώτος (1967-1974), οι συγκεκριμένες τελετές, εξελισσόμενες ανάλογα με την ευρύτερη πολιτική συγκυρία, πραγματοποιούνταν με κύριο περιεχόμενο τις δημόσιες ομιλίες και τις θρησκευτικές τελετές, δοξολογίες και μνημόσυνα για τα θύματα.

Στην πρώτη περίοδο της Μεταπολίτευσης (1974-1981), οι πολιτικές της συναίνεσης και της υπέρβασης των συγκρούσεων και του διχασμού κυριάρχησαν. Σε αυτό το πλαίσιο, η νέα αφηγηρία δεν ήταν η ήττα των κομμουνιστών το 1949 αλλά η Αντίσταση στις κατοχικές δυνάμεις· πρόκειται για ένα παρελθόν που μπορούσε να ενώσει παρά να διχάσει την ελληνική κοινωνία¹⁴. Ωστόσο, οι συγκεκριμένες τελετές, γνωστές και ως «γιορτές μίσους», πραγματοποιούνταν και μετά την πτώση της χούντας¹⁵.

Στο πλαίσιο της πρώτης περιόδου της Μεταπολίτευσης, οι συγκεκριμένες τελετές αποτέλεσαν προνομιακό χώρο για τον ευρύτερο πολιτικό χώρο της Ακροδεξιάς, η οποία ανέλαβε της

πρόσφατο έργο Μ. Φυτιλή/Μ. Αυγερίδη/Ε. Κούκη, *Η Δεύτερη Ζωή της Εθνικής Αντίστασης. Πρακτικές αναγνώρισης και αποκλεισμού, 1944-2006*, 2022.

¹³ Τα επετειακά μνημόσυνα και οι εκδηλώσεις στον Γράμμο-Βίτσι στο τέλος του Αυγούστου αφορούν στους πεσόντες του Εθνικού Στρατού και ευρύτερα στη μνημόνευση της ήττας του Δημοκρατικού Στρατού το 1949. Η επέτειος της μάχης του Μελιγαλά αφορά στις συγκρούσεις και στην τριήμερη «πολιορκία» του χωριού της Μεσσηνίας από δυνάμεις του ΕΛΑΣ τον Σεπτέμβριο του 1944, μετά την αποχώρηση των κατοχικών δυνάμεων. Στο χωριό είχαν παραμείνει μέλη των Ταγμάτων Ασφαλείας, μεγάλος αριθμός των οποίων εκτελέστηκε. Οι εκδηλώσεις στον χώρο του Συντάγματος Μακρυγιάννη αφορούν στις μάχες μεταξύ του ΕΛΑΣ και της χωροφυλακής στην αθηναϊκή συνοικία, υποστηριζόμενης και από βρετανικές δυνάμεις, τον Δεκέμβριο του 1944. Οι επετειακές εκδηλώσεις και τα μνημόσυνα στη Στιμάγκα Κορινθίας (αρχές Ιουλίου) αφορούν στα θύματα εκτελέσεων (δωσίλογοι, άμαχοι) από το ΕΑΜ το καλοκαίρι του 1944.

¹⁴ Μ. Mazower, *The Cold War and the Appropriation of Memory: Greece After Liberation*, *East European Politics and Societies*, 9(2)/1995, σελ. 272-294, διαθέσιμο στο [link](#) (τελευταία πρόσβαση 14.04.2023)· βλ. επίσης και την πρόσφατη ανάλυση του Μ. Avgeridis, *Debating the Greek 1940s: histories and memories of a conflicting past since the end of the Second World War*, *Historiein*, 16(1-2)/2017, σελ. 8-46, διαθέσιμο στο [link](#) (τελευταία πρόσβαση 05.11.2023).

¹⁵ Γ. Αντωνίου, «Οι γιορτές μίσους και οι πόλεμοι της δημόσιας μνήμης (1950-2000): Από το τραύμα των πτημένων στο τραύμα των νικητών», σε: Ν. Δεμερτζής/Ε. Πασχαλούδη/Γ. Αντωνίου (επιμ.), *Εμφύλιος*, ό.π., σελ. 227-249. Για τη μεταπολιτευτική περίοδο, βλ. επίσης την ανάλυση της Δ. Παπαδημητρίου, «Τα Δεκεμβριανά στην δεξιά μνήμη της δεκαετίας του 1980 και η αναγνώριση της Εθνικής Αντίστασης», σε: Θ. Σφήκας/Λ. Χασιώτης/Ι. Μιχαηλίδης (επιμ.), *Δρόμοι του Δεκεμβρίου: Από τον Λίβανο στην Αθήνα, 1944*, 2016, σελ. 327-341.

συντήρηση της κληρονομιάς της εθνικοφροσύνης και του αντικομμουνισμού που σταδιακά εγκαταλείφθηκαν από τον χώρο του κόμματος της Νέας Δημοκρατίας.

Στις 21 Σεπτεμβρίου 1976 στον Μελιγαλά της Μεσσηνίας, μέλη φιλοβασιλικών οργανώσεων προκάλεσαν επεισόδια διαταράσσοντας το τυπικό της εκδήλωσης, με αποτέλεσμα η αστυνομία να προχωρήσει σε συλλήψεις. Κατά τη διάρκεια του ίδιου έτους (Δεκέμβριος 1976), στον εορτασμό της επετείου στο Σύνταγμα «Μακρυγιάννη», έγινε παρέμβαση στην εκδήλωση και ανάρτηση πανό που ανέγραφε το σύνθημα «Δεκέμβρης 1944: Θυμάσαι ή κοιμάσαι;»¹⁶.

Η άνοδος του ΠΑΣΟΚ στην εξουσία το 1981, μετέβαλε και πάλι το μνημονικό και τελετουργικό τοπίο των σχετικών εκδηλώσεων, τουλάχιστον σε ό,τι αφορά τη βούληση της πολιτείας. Οι συγκεκριμένες τελετές καταργήθηκαν αμέσως μετά τη νίκη του ΠΑΣΟΚ ενώ διατηρήθηκε μόνο η θρησκευτική διάσταση με την τέλεση μνημοσύνων. Η αναγνώριση της Εθνικής Αντίστασης το 1982 αποτέλεσε την αφετηρία για μια νέα εποχή της δημόσιας μνήμης στη μεταπολιτευτική Ελλάδα. Η καθιέρωση του επίσημου εορτασμού της Εθνικής Αντίστασης στον Γοργοπόταμο (25 Νοεμβρίου) λειτούργησε ως σύμβολο της «εθνικής συμφιλίωσης»¹⁷. Σε αυτή την περίοδο όμως, ο ακροδεξιός χώρος συνέβαλε στη διατήρηση των εορτών και των τελετών με κύριο πρωταγωνιστή, εκείνη την περίοδο, το νεοσύστατο ΕΝΕΚ (Ενιαίο Εθνικιστικό Κίνημα) (έτος ίδρ. 1979) και με σύνθημα το «Όχι στη λήθη, είναι παραμύθι»¹⁸.

Οι μετατοπίσεις στο πεδίο της δημόσιας και συλλογικής μνήμης και οι μετασχηματισμοί της ιστορικής κουλτούρας και της δημόσιας ιστορίας γύρω από τη δεκαετία του 1940 αποτέλεσαν ιδιαίτερα σημαντικές εξελίξεις στην πρώτη περίοδο της Μεταπολίτευσης στην Ελλάδα. Η διεκδίκηση όμως του «εθνικόφρονος» παρελθόντος από την Ακροδεξιά παρέμεινε ενεργή.

III. ΒΕΒΗΛΩΣΗ ΜΝΗΜΟΝΙΚΩΝ ΤΟΠΩΝ ΚΑΙ ΑΝΤΙΣΗΜΗΤΙΣΜΟΣ

Τα τελευταία χρόνια, ο αντισημιτισμός στην Ελλάδα αντιμετωπίζεται με μεγαλύτερη αποφασιστικότητα και αναστοχαστικό πνεύμα σε ό,τι αφορά την ιστορική και πολιτική κουλτούρα. Πολιτικές και δράσεις κατά του αντισημιτισμού αλλά και κάθε μορφής ρατσισμού είναι ορατές. Επίσης, η ιστορία του ελληνικού εβραϊσμού ερευνάται και μελετάται με αφετηρία τις προσπάθειες νέων ιστορικών στην Εταιρεία Μελέτης του Ελληνικού Εβραϊσμού, ήδη από τη δεκαετία του 1990. Πολλές καρποφόρες ιστορικές έρευνες και μελέτες έχουν δει το φως της δημοσιότητας μέχρι

¹⁶ Βλ. την πρόσφατη έρευνα και ανάλυση του Στ. Μικέδη, *Ιδεολογικές και πολιτικές διαδρομές της άκρας δεξιάς στην Ελλάδα, 1974-1991*, (αδ. διδ. Διατριβή), 2023, σελ. 339 επ.

¹⁷ Μ. Φυτιλή/Μ. Αυγερίδης/Ε. Κούκη, *Η Δεύτερη Ζωή της Εθνικής Αντίστασης*, ό.π. Επίσης, Μ. Αυγερίδης/Ε. Κούκη/Μ. Φυτιλή, *Αναμοχλεύοντας τα πάθη: τα όρια του πολιτικού λόγου για την Εθνική Αντίσταση*, Αρχαιοτάξιο, 22/2020, σελ. 77-92· Ε. Πασχαλούδη, «Η δεκαετία του 1940 στον πολιτικό λόγο: από την αμνηχανία των νικητών στη “δικαίωση” των ηττημένων», σε: Ν. Δεμερτζής/Ε. Πασχαλούδη/Γ. Αντωνίου (επιμ.), *Εμφύλιος*, ό.π., σελ. 113-160.

¹⁸ Στ. Μικέδης, *Ιδεολογικές και πολιτικές διαδρομές*, ό.π., σελ. 346.

σήμερα. Παράλληλα, η μνήμη του Ολοκαυτώματος και οι τελετουργίες μνημόνευσης ενσωματώνονται σταδιακά τόσο στη συλλογική και δημόσια μνήμη όσο και στην ιστορική εκπαίδευση¹⁹.

Ωστόσο, η πολιτική εργαλειοποίηση τόσο της εικόνας των «Εβραίων» όσο και του Ολοκαυτώματος περιέχει διαφορετικές όψεις και επεισόδια. Η οικονομική αλλά και ευρύτερη κοινωνική και πολιτική κρίση της τελευταίας δεκαετίας στην Ελλάδα αποτέλεσε εύφορο έδαφος για την καλλιέργεια και ανάπτυξη ποικίλων ιστορικών στερεοτύπων, συνέβαλε σε νέες χρήσεις του παρελθόντος ενώ τροφοδότησε όψεις του αντισημιτισμού²⁰. Το 2014, δημοσιεύθηκε έρευνα της Anti-Defamation League (ADL), σύμφωνα με την οποία η Ελλάδα εμφανιζόταν με υψηλά ποσοστά διάδοσης αντισημιτικών αντιλήψεων (σε ποσοστό άνω του 60%)²¹.

Η σχετικοποίηση ή ο ευτελισμός των εγκλημάτων του Β' Παγκόσμιου Πολέμου και κυρίως του Ολοκαυτώματος (πχ. μέσω της εξεικόνισης σύγχρονων πολιτικών προσώπων ντυμένων με στολές των Ναζί ή μέσω της εξίσωσης δημοσιονομικών ή άλλων πολιτικών λιτότητας και ελέγχου με τα στρατόπεδα συγκέντρωσης και εξόντωσης) διατρέχει το πολιτικό φάσμα, με ποικίλες εκφάνσεις στα δεξιά και στα αριστερά του. Αντιστοίχως, η αναλογική αντιστοίχιση των πολιτικών του κράτους του Ισραήλ με την εθνικοσοσιαλιστική Γερμανία (η «ναζιστικοποίηση» του Ισραήλ) εμφανίζεται σε διαφορετικούς πολιτικούς και ιδεολογικούς χώρους. Η αντι-ισραηλινή πολιτική ρητορική διασταυρώνεται τόσο με τον αντι-αμερικανισμό στην Ελλάδα όσο και με την αραβο-ελληνική προσέγγιση στη μεταπολιτευτική περίοδο.

Ωστόσο, οι πράξεις βανδαλισμών και βεβήλωσης μνημείων και χώρων μνήμης αφορούν σε ενέργειες υποστηρικτών ακροδεξιών ή νέο-ναζιστικών σχημάτων ή τουλάχιστον φέρουν αντίστοιχες σημάνσεις, σύμβολα και συνθήματα που παραπέμπουν σε εθνικοσοσιαλιστικές πεποιθήσεις και στην άρνηση του Ολοκαυτώματος. Αλληπάλληλα κρούσματα βανδαλισμών και βεβήλωσης εβραϊκών νεκροταφείων, των συναγωγών που έχουν απομείνει ή των μνημείων του

¹⁹ Βλ. ενδεικτικά, Ο. Βαρών-Βασάρ, *Η ανάδυση μιας δύσκολης μνήμης. Κείμενα για τη γενοκτονία των Εβραίων*, β' έκδ. επαυξ., 2013· Ρ. Μπενβενίστε, «Για την Ιστορία των Εβραίων της Ελλάδας», σε: Π. Κιτρομπλίδης (επιμ.), *Ιστοριογραφία της νεότερης και σύγχρονης Ελλάδας 1833-2002*, τ. Β', 2004, σελ. 315-328· και για την εκπαίδευση Γ. Κόκκινο κ.ά., *Προσεγγίζοντας το Ολοκαύτωμα στο ελληνικό σχολείο. Ένα εκπαιδευτικό ερευνητικό πρόγραμμα για μαθητές δημοτικού, γυμνασίου, λυκείου*, 2007.

²⁰ Α.-Μ. Δρουμπουκί, *Shaping Holocaust Memory in Greece*, *National Identities* 18:2/2016, σελ. 199-216· Idem, *Trivialization of World War Two and Shoah in Greece: Uses, Misuses and Analogies in Light of the Current Debt Crisis*, *Journal of Contemporary European Studies*, 21:2/2013, σελ. 190-201.

²¹ ADL – *Antidefamation League Report*, 2023, διαθέσιμο στο [link](#) (τελευταία πρόσβαση 23.10.2023)· βλ. [link](#) (τελευταία πρόσβαση 23.10.2023). Βλ. επίσης European Union Agency for Fundamental Rights, *Antisemitism. Overview of anti-Semitic incidents recorded in the European Union, 2011-2021, 2022*, διαθέσιμο στο [link](#) (τελευταία πρόσβαση 23.10.2023), σελ. 60-61· και Υπουργείο Παιδείας, Θρησκευμάτων και Αθλητισμού, Γενική Γραμματεία Θρησκευμάτων, *Έκθεση: Περιστατικά εις βάρος χώρων θρησκευτικής σημασίας, 2015-2021*, διαθέσιμο στο [link](#) (τελευταία πρόσβαση 23.10.2023). Βλ. και Γ. Αντωνίου/Σ. Κοσμίδη/Η. Ντίνα/Λ. Σαλιτιέλ, *Αντισημιτισμός στην Ελλάδα σήμερα. Εκφάνσεις, αίτια και αντιμετώπιση του φαινομένου*, 2019.

Ολοκαυτώματος έχουν παρατηρηθεί σε διάφορα σημεία στην Ελλάδα (Αθήνα, Καβάλα, Δράμα, Ρόδος)²².

Ιδιαίτερως πρέπει να αναφερθεί η βεβήλωση του Μνημείου του Ολοκαυτώματος στη Θεσσαλονίκη, την πόλη με τον μεγαλύτερο αριθμό θυμάτων της εξόντωσης των Ελλήνων Εβραίων κατά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, τον Ιανουάριο του 2018. Μετά το συλλαλητήριο διαμαρτυρίας για τη Συμφωνία των Πρεσπών και το όνομα της Μακεδονίας, άγνωστοι έριξαν σπρέι ενώ έγραψαν «ΧΡΥΣΗ ΑΥΓΗ» στη βάση του μνημείου. Αντίστοιχα, άγνωστοι βεβήλωσαν το μνημείο του εβραϊκού νεκροταφείου που βρίσκεται μέσα στο Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης με σβάστικες τον Δεκέμβριο του 2022²³.

Ο ιστορικός Έντσο Τραβέρσο έχει περιγράψει ως «μετα-φασισμό» ένα σύνθετο όσο και αντιφατικό ρεύμα το οποίο έχει μια προφανή φασιστική αφετηρία. Περιγράφει τον μετα-φασισμό ως μια συστάδα πολιτικών, πρακτικών, αντιλήψεων και ιδεών. Το φαινόμενο παρατηρείται σε διάφορες χώρες και κοινωνίες²⁴. Σήμερα, τα ακροδεξιά και μετα-φασιστικά κόμματα και ρεύματα δεν αποπειρώνται την ανατροπή της κοινοβουλευτικής δημοκρατίας αλλά συνήθως συνυπάρχουν με αυτή. Συχνά οικειοποιούνται τη δημοκρατική ρητορική, αναφερόμενοι στα δικαιώματα των γηγενών απέναντι στην «επέλαση» των μεταναστών ή στον «εγγενή πόλεμο» του Ισλάμ με τον πολιτισμό και τη δημοκρατία²⁵. Αυτό όμως δεν σημαίνει ότι αυτά τα ρεύματα έχουν αποξενωθεί από τις ιστορικές τους ρίζες. Αντιθέτως, μπορούμε να εντοπίσουμε τρία αξιοσημείωτα χαρακτηριστικά στον ακροδεξιό και μετα-φασιστικό χώρο: α. την τοποθέτησή του στο άκρο δεξιό σημείο του πολιτικού χάρτη με βάση τη διάκριση Αριστερά-Δεξιά, β. εκλεκτικές αναφορές και αναγωγές σε ολοκληρωτικές ιδεολογικές και καθεστώτα του παρελθόντος, π.χ. στον φασισμό αλλά και γ. νέα ατζέντα συνδεδεμένη συχνά με ζητήματα ασφάλειας, περιορισμού της μετανάστευσης, ελέγχου κτλ.²⁶.

Οι χρήσεις και οι καταχρήσεις του παρελθόντος στη ακροδεξιά ρητορική δείχνουν ότι αξιοσημείωτες ιστορικές κληρονομίες είναι ακόμη ζωντανές στον συγκεκριμένο χώρο. Στην Ελλάδα, αυτές οι κληρονομίες αφορούν σε μεγάλο βαθμό τις αναπαραστάσεις και χρήσεις της αρχαιότητας, μνήμες και τελετές με αναφορά στη δεκαετία του 1940 και στον εμφύλιο πόλεμο αλλά και μορφές ρατσισμού και διακρίσεων όπου ο αντισημιτισμός κατέχει εμβληματική θέση. □

²² Έκθεση: Περιστατικά εις βάρος χώρων θρησκευτικής σημασίας, 2015-2021, ό.π.

²³ Βλ. [link](#) (τελευταία πρόσβαση 23.10.2023) και [link](#) (τελευταία πρόσβαση 23.10.2023).

²⁴ E. Traverso, *Τα νέα πρόσωπα του φασισμού. Συζήτηση με τον Regis Meyran*, 2017. Γύρω από το θέμα, με αναφορές και στην Ελλάδα, βλ. Κ. Παπαϊωάννου, *Άγρια ιστορία για μεγάλα παιδιά. Από τον φασισμό στον μεταφασισμό. Η δημοκρατία απέναντι στη νέα Ακροδεξιά*, 2021.

²⁵ Βλ. σχετικά, Ε. Γαζή, «Charlie Hebdo, τζιχάντ και 'βλάσφημος' λόγος», σε: Δ. Χριστόπουλος (επιμ.), *Όλα μπορούν να λεχθούν ή υπάρχουν εκείνα που δεν λέγονται*, 2015, σελ. 31-37.

²⁶ C. Mudde, *The ideology of the extreme right*, 2000.